

Kielemme käytäntö

rottavat kävijän kirjaimellisesti ulos Heurekasta [tiedenäyttelystä]» (HS 1989); »*Etäviestintään* on keksitty mui-takin ulottuvuuksia» (samoin). Yleiskieli kehittyi, mutta se on myös kehitettävissä. Karjalan ja Savon syrjäkylien kieles-tä on *etä*-yhdyntäisissä tullut koko maan ajanmukaisinta puheenpartta.

TERHO ITKONEN

Paremmiin sanoen

»Maailman sadasta suurimmasta järves-tä 34 on vailla laskujokea. Tutkijat kut-suvat näitä järviä *suljetuiksi*. — Suurin *suljettu* järvi on Kaspianmeri, joka samalla on maailman suurin järvi.» (Luon-tontieteilijän lehtiartikkelista 1989.)

Jos tutkimuksessa tosiaan on ruvettu harrastamaan muunkielisten esikuvien mukaan tällaisia »suljettuja järviä», niin kannattaa palauttaa mieliin, että niiden suomalainen nimitys on **umpijärvi** (Ny-kysuomen sanakirjan selityksen mukaan = 'laskujoeton järvi'). Suomen *suljettu* on passiivin 2. partisiippi, eikä sitä pas-siivin tavallisten käyttötapojen pohjalta voida ymmärtää muuksi kuin ihmisten vasiten sulkemaksi. Samoinhan *avattu* (esim. ikkuna, puomi, kirjekuori) tar-koittaa ihmisten tai ihmisen avaamaa.

Tuskin lukija osaa muuta tulkintaa antaa seuraavankaan, sanomalehdessä vastaan tulleen esimerkin »suljetulle»: »Itämeren ekologinen tasapaino on tut-kijoiden mukaan pahasti järkkynyt, vaikka monien vaarallisten päästöjen määrää on onnistuttu rajoittamaan tun-tuvasti. Kehityksen arvaamattomuutta lisää se, että Itämeri on lähes *suljettu* meri.» Sotilaallisissa mielessähän Itämeri todella on »suljettu». Ilmeisesti kuiten-kin on tarkoitettu lähes **umpinaista** mer-tä (joka on valtamereen yhteydessä vain Tanskan salmien kautta).

Vierasmallisen »suljetun» vastineeksi sopivat **umpinainen-** ja **umpi-**alkuiset yh-dyissanat yleensä hyvin: *umpinainen piha*, *viiva*, *rengas* tai *umpipiha* jne. mieluum-min kuin »suljettu piha», »suljettu viiva», »suljettu rengas». Varsinkin abstrak-timmassa yhteydessä käy myös adjektiiv **sulkeinen**. Luontevammin siis *sulkeinen* joukko, talous, avaruus kuin »suljettu» joukko jne. Paremmin myös poliittisen järjestelmän *sulkeisuus* (vastakohta: *avoimuus*) kuin »suljettuisuus».

*

Toisenlainen on seuraava esimerkki, jos-sa taas on menty äärimmäisyyksiin pas-siivin kaihtelussa:

»Samaan aikaan jolloin Itä-Euroopan pienet maat *muuttuivat* sosialistisiksi ja *eristäytyivät* lännestä siinä määrin että sanottiin niiden *sulkeutuneen* rautaesi-ripun taakse ne samoin kuin Neuvostoliitto väestöolonsa puolesta yhdenmu-kaistuivat lännen kanssa.» (Korkeatasoi-sesta alun perin suomeksi kirjoitetusta väestöhistoriallisesta teoksesta 1987.)

Tässä esimerkissähän olisi hyvin voi-nut sanoa passiivia käyttäen asian halki: **muutettiin** sosialistisiksi, **eristettiin** län-nestä, sanottiin ne **suljetun**. Virke on samantapainen kuin eräs näyte, jonka Mati Hint (mm. Debrecenin fennougris-tikongressin täysistuntoesityksessään) on esittänyt nykyvirosta: »Nõukogude Liit *moodustus* kommunistliku ideoloogia baasil» (selvemmin: *moodustati*; refleksiiviverbin käyttö tässä Hintin mukaan venäjän vaikutusta).

Kirjoittajan puolustukseksi voidaan sanoa, että hän on kirjassaan ollut käsit-telemässä pikemmin demografian suuria yleisiä linjoja kuin ihmisten tahallisia te-koja. Ilmaus »pienet maat muuttuivat sosialistisiksi» on tuon tahallisuuden kannalta oikeastaan neutraali: se jättää muutoksen mahdollisen aiheuttajan avoimeksi. Ei siis anneta ymmärtää, että pieniä maita on ollut muuttamassa enempiä suuri naapurivaltio kuin ihmi-set yleensäkin tai edes jokin ulkoinen, ihmisistä riippumaton syy. Tämmöinen

niukkailmeisyyskin on tyylikeino, jota muun muassa tieteellisessä tekstissä usein viljellään. Passiivista välttelevä niukkailmeisyys on kuitenkin johtanut jo selvään ilmeenvaihdokseen, kun sanotaan »Itä-Euroopan pienet maat *eristäytyivät* lännestä». *Eristäytyä* on puhdas refleksiiviverbi: jos joku eristäytyy toisista, hän nimenomaan »eristää itsensä», toimii siis tietoisesti. Tavoiteltu vivahde olisi tässä löytynyt verbin *eristyä* avulla, jota – samoin kuin verbiä *muuttua* – sanotaan kieliopissa hiukan harhauttavasti »passiivijohdokseksi». Paremminkin voisi puhua vaikka »neutraalijohdoksesta». Ulla-Maija Kulonen on Vir. 1985 s. 290–309 puhunut suunnilleen samaa tarkoittaen »automaatiivijohdoksista», jolloin korostuu tällaisiin verbeihin yleisesti liittyvä tahattoman tapahtumisen vivahde.

*

Verbi *sulkeutua* ei sekään ole aivan selvä. Voidaan kyllä sanoa »ovi sulkeutui», jolloin verbi on neutraalissa käytössä: on samantekevää, oliko sulkeutumista aiheuttamassa ihmisen painallus, tuulen puhallus vai pöngän kaatuminen. Mutta jos subjektina on ihminen, tämä verbi käsitetään lähinnä refleksiiviseksi: »hän sulkeutui työhuoneensa rauhaan». Näin »sulkeutuminen» pyrkii hahmottumaan myös edellisen tähdenvälin esimerkissä, jossa »sanottiin niiden [Itä-Euroopan pienten maiden] sulkeutuneen rautaesiripun taakse.» Sentapaista neutraaliverbiä kuin »sulkua» ei toisaalta ole. Sen sijaan on käytettävissä neutraaliin *joutua*-verbiin pohjautuva sanaliitto: sanottiin niiden *joutuneen sulkeuksiin* rautaesiripun taakse.

Jos ei siis suorasukaisesti käytetä passiivista, esimerkkipirke saa seuraavan muodon (asiatekstiin kuuluvat pilkutkin lisättyinä): Samaan aikaan, jolloin Itä-Euroopan pienet maat muuttuivat sosialistisiksi ja *eristyivät* lännestä siinä määrin, että sanottiin niiden *joutuneen sulkeuksiin* rautaesiripun taakse, ne – — yhdenmukaistuivat lännen kanssa.

*

»Vaikka työttömyys nousee vielä viiteenkin prosenttiin, se on *eurooppalaisittain* vielä kohtuullinen.» (Sanomalehden pääkirjoituksesta.)

Sellaiset adverbit kuin *suomalaisittain*, *muukalaisittain*, *eurooppalaisittain* ovat vakiintuneesti merkinneet samaa kuin 'suomalaiseen, muukalaiseen, eurooppalaiseen tapaan': »kirjoittaa etunimensä suomalaisittain», »pukeutua muukalaisittain», »todella eurooppalaisittain rakennettu talo» (Nykysuomen sanakirjan esimerkkejä). Luultavasti urheiluselostusten elliptisestä kielestä on lähtenyt liikkeelle uusi käytötapa: »suomalaisittain hyvä tulos» = 'suomalaisittain katsottuna hyvä tulos, suomalaiseksi hyvä tulos'. Uudenlainen käyttö voisi tuntua harmittomalta, ellei se johtaisi kaksiselitteiseen sanontaan. On eri asia, tarkoitaanko »eurooppalaisittain kohtuullisella työttömyydellä» vanhaan tapaan työttömyyttä, joka on eurooppalaiseen tapaan kohtuullinen, vai uuteen tapaan työttömyyttä, joka on **eurooppalaisittain katsoen** tai **Euroopan oloissa** tai **eurooppalaiseksi** kohtuullinen. Tätä kai on äskeisessä esimerkissä tavoiteltu.

Yhtä lailla hämärä on seuraava elokuva-arvostelun lause: »Uusi Kiljunen on *kotimaisittain* kohtalaisen hallittua ja varmaa yhteistyötä.» Se merkitsisi tavanomaisen hahmotuksen mukaan samaa kuin »kotimaiseen tapaan kohtalaisen hallittua ryhmätyötä». Utta käyttöä maistelleen mieleen pyrkii kuitenkin epäily, että kirjoittaja on tarkoittanut **kotimaiseksi** kohtalaisen hallittua ryhmätyötä, siis ryhmätyötä, joka on kohtalaisen hallittua **ollakseen kotimaista**. Kumpi on kyseessä?

Sanonnan selkeydestä tällaisissa tapauksissa ei pitäisi tinkiä.

*

»Näin ollaan [Ruotsissa] ryhmittymässä tuttuihin aseisiin: *sosiaalidemokraatit vastaan porvarihallitus*.» (Helsingiläislehden pääkirjoituksesta tämäkin.)

Kielemme käytäntö

Näyttää kuin lause olisi sana sanalta käännetty ruotsalaisesta alkutekstistä, jossa *mot*-sanaa on käytetty nominatiivilla järjestyvänä prepositiona («socialdemokraterna mot borgarregering»). *A vastaan B* -tyyppisellä sanonnalla on suomessa kuitenkin vanhempi historia. Sitä on aikoinaan käytetty yleisesti käräjätupien ovella juttuja esille huudettaessa: *Virta vastaan Järvinen, Rämö vastaan Rynö* jne. Tämä on suomea vajavasti osanneiden muinaisten juristipolvien perintöä samalla lailla kuin »yksittäistapauksissa» pro *tapauksittain*, joka oli taannoin puheena lehdessämme (1990 s. 287–288). Suomen mukainen rakenne on *Virta Järvistä vastaan*; kuulutuksena ehkä vielä selvempi olisi *vastakkain Virta ja Järvinen*.

Suomalaiset juristit ovat tätä kärjäslangin ilmausta koettaneet omasta kielenkäytöstään perata. Sitä oudompaa on, että perkausjätteet ovat nyt kokeneet arvonnousun aivan asiatyylisessä lehtikirjoittelussa. Äskeinen tapaus ei ole lajiaan ainoa. Suomeksi sanottaisiin: **sosiaalidemokraatit porvarihallitusta vastaan tai vastakkain sosiaalidemokraatit ja porvarihallitus**.

*

»Jos Japani on *tapaus omaa laatuaan*, on *sitä* myös Kiina.» (Tuoreehkosta historiallisesta teoksesta.)

Ruotsin syntaktiset kaavat ovat pureutuneet nykyiseen kirjakieleen ja sitä mukailevaan puhekieleen usein yllättävän sitkeästi kohdissa, jotka voitaisiin vaivatta ja suomenmukaiseen puhekieleen tottuneiden iloksi ilmaista suomalaisittainkin. Kotoisilta eivät tunnu sellaiset partitiiviattribuutin sisältävät sanonnat kuin »huomautus yleistä laatua», »sanarakenne tyyppiä CVCV». Ne noudattelevat ruotsin ilmauksia »ett papekande av allmän art», »en ordstruktur av typ CVCV»; suomea olisi *yleisluonteinen huomautus, CVCV-tyyppinen rakenne*. Perinnäiseen kansankielipohjaiseen suomeen ei kuulu liioin sanonta »jos joku on ahmatti, niin hän on sitä»

(pro *niin hän on sellainen* tai *niin hän on*, jopa pelkästään *niin hän*). Ks. Vir. 1945 s. 631, 1980 s. 187–188. Esimerkkinä olevan lauseen olisi voinut sanoittaa näin: Jos Japani on **omalaatuisensa tapaus**, on **sellainen** myös Kiina (tai lyhyesti: **on Kiinakin**).

*

»Brundtlandin hallituksen keskeisiä poliittisia tavoitteita ovat valtiovallan otteen tiukentaminen, *matalatuloisten* verohelpotukset, kuntien lisätuki ja työttömyyden vähentäminen.» (Lehti uutisesta.)

Turha käännöslaina tässäkin; suomessa puhutaan **vähätuloisista** ihmisistä aivan kuten *vähävaraisista* (ei »matalavaraisista»). Palkkapoliitikassa monesti mainitut »matalapalkkaiset työntekijät» ja »matalapalkka-alat» olisivat samoin paremmin **vähäpalkkaisia** (tai **pienipalkkaisia**) työntekijöitä ja **vähäpalkka-aloja** (tai **pienpalkka-aloja**).

*

Vähän kuvakielestäkin.

Ainakin kymmenkunta vuotta on ollut muotina *poikia*-verbin kuvallinen käyttö siihen tapaan, että talletus poikii korkoa, projektit poikivat tutkimustuloksia, sovelluksia ja uusia projekteja, väitöskirjatytöt artikkeleita ja kahnaukset yhä uusia levottomuuksia. Kielikuva sinänsä on vanha; jo Nykysuomen sanakirja tietää, että *raha poikii* ja että *jää-tikkö poikii jäävuoria* – se on siis siitä lohkeavien jäävuorien emo. Nykymuodin runsauteen voi kukin suhtautua tavallaan; on kielenkäyttäjiä, joiden mielestä vähempikin poi'inta riittäisi.

Askelen vielä pitemmälle on astunut Postipankki, kun se postikonttoreihin asetetussa julisteessa kysyy näin: »Syötkö *pesämunasi* vai panetko sen *poiki-maan?*» Tarkoitus on mainostaa määräaikaistalletusta, joka toisen julisteen mukaan »poikii parhaan verottoman koron». Mahtaakohan kysymyksellä kuitenkin olla tarkoitettua tehoa siihen osaan postitoimistojen asiakkaita, joka

tietää, mitä poikiminen on ja mikä muna on pesämuna? Enempää kana kuin muna ei liene vielä koskaan poikinut. Jos nyt pesämunasta kuitenkin kuoriutuisi kananpoika, muna täyttäisi huonosti tehtävänsä, kana kun ei enää pyöräyttelisi lisää munia sen vierelle. Pankkiin pannut varat jäisivät siten vaille korkoa.

Tarkkuus on tarpeen kuvissakin, erityisesti niitä toisiinsa yhdisteltäessä.

Huonoa kuvakieltä paremmin voi lukijaan tepsii aivan kuvaton lause, vaikkapa **Tuo rahat karttumaan**, jos mainoksen sommittelu muuten on hyvä. Mainonnan etiikkaa koskee jo kysymys, voidaanko äskeisessä tapauksessa lopulta puhua karttumisesta enempää kuin poikimisesta. Tilin korko (7,5 %) tarjoaa juuri ja juuri inflaatio suojan.

T. I.